

एप्रिल-मे-जून २०१८
वर्ष : चौथे | अंक : ६-७-८

अक्षय्य

म्हणजे तो केव्हाही कधीही कुठेही कुणीही असू शकतो...

म्हणजे वेशांतरात तर कुणीच धरणार नाही हात त्याचा
इतक्या चलाखीनं येत राहतो तो प्रत्येक शतकात बेमालूम
नि प्रत्येक गाव इलाखा प्रदेश देशाच्या सीमा
करतो तो सहज क्षणाघात पादाक्रांत
म्हणजे माणूस असो नसो प्राणी पक्षी जीव जंतू
त्यांचं अस्तित्व करून घेतो मुठीत
म्हणजे पडतो ज्या भूमीवर त्याचा पाय
तिथून सुरू होते हद्द त्याच्या सार्वभौम राज्याची

म्हणजे तो कधी वामन असतो बटू
कपटानं हरण करणारा राज्य बळीचं
तर कधी नृसिंह पोटफाड्या खांबाआड लपलेला
तर कधी मत्स्य कुर्म वराह
वरचेवर पृथ्वी तोलून धरणारा

म्हणजे आर्य म्हणजे शक म्हणजे हून
म्हणजे मोगल म्हणजे तुर्क म्हणजे अरब
म्हणजे यवन म्हणजे अफगान म्हणजे इराणी
म्हणजे पल्हव म्हणजे मैद म्हणजे पारसीक
म्हणजे कंबोज म्हणजे बाल्हिक म्हणजे कुशाण
म्हणजे तार्तार म्हणजे बर्बर म्हणजे मंगोल

म्हणजे किती वेगवेगळी वेशांतरं केलीयेत बेमालूम
तृतीय पुरुषानं प्रत्येक शतकात!

मंगेश नारायणराव काळे

(तृतीय पुरुषाचे आगमन या शीर्ष कवितेतून...)

एप्रिल - जून २०१८ । वर्ष चौथे ।
अंक : ६-७-८

संपादक बाळासाहेब घोंगडे

संपादन संयोजन संदीप खाडे
सहसंपादक ईश्वरचंद्र हलगरे, अतुल चौरे
मुखपृष्ठ प्रदीप खेतमर
मुद्रितशोधन संतोष कोथिंबिरे

साहित्य पाठवण्यासाठी पत्ता :
संपादक : अक्षरपेरणी, बाळासाहेब घोंगडे
धायरी, बेनकरनगर, अंगणवाडीजवळ
पुणे ४११०४१ संवाद : ९८३४०३२०१५
ईमेल : aksharperani@gmail.com

या पेरणीत
संपादकीय । २

आधुनिक मराठी कादंबरीचे परिप्रेक्ष्य : स्वरूप आणि
मीमांसा - किशोर सानप । ५
काव्य समीक्षा आणि संशोधन : काही सूत्रे - सुधाकर
शेलार । ३०
कवितेची आस्वादप्रक्रिया - राजेंद्र वडमारे । ३४
महात्मा फुले यांच्या विचारांचा वैचारिक लेखनावरील प्रभाव
- महेश खरात । ४३
मूल्यात्म न्हासपर्वाचे भेदक काव्यात्म भान - आशुतोष
पाटील । ५०
'हत्ती इको': समाजव्यस्थेच्या अधःपतनाचे राजकीय संवेदन
- केदार काळवणे । ६०
वर्तमान पिढीतील तरुणांचे संघर्षमय सुवराणाख्यान :
'फेसाटी' - दिनकर कुटे । ७५

नव्या गर्भकळा

गाढव; नि माणूस? : एक न सुटलेला प्रश्न - सुहासकुमार
बोबडे । ६६

आगळ : कुटुंबव्यवस्थेवरील परिणामांची चिकित्सा -
प्रेमसागर राजत । ६९

शेतकऱ्यांच्या जगण्यावर चिंतनशील भाष्य : कुळवाडी
अभंग - अनंता सूर । ७०

कविता

सुदाम राठोड (दीर्घ कवितेतील अंश...) । ७२

'अक्षरपेरणी'ची वर्गणी भरण्यासाठी : बाळू बी. घोंगडे, बँक ऑफ महाराष्ट्र, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ
शाखा, आयएफसी कोड - एमएएचबी ०००१३५५, अकाउंट नं. २००६३०७५०३२

संपादक संपर्क : ९६५७५०२५५२ / ९८३४०३२०१५ /

वार्षिक वर्गणी (व्यक्तीसाठी) : ५००/- । वार्षिक वर्गणी (संस्थेसाठी) : ६००/-
तीन वर्षासाठी : १२००/- । दशवार्षिक : ३०००/- । आजीवन : ५०००/-

हे मासिक मालक-मुद्रक-प्रकाशक बाळासाहेब घोंगडे यांनी समर्थ ऑफसेट प्रिंटिंग, प्लॉट नं. १८, हिंगणे होम
कॉलनी, सर्व्हे नं. १९/१, कर्वेनगर, पुणे ५२ येथे छापून धायरी, बेनकर वस्ती, अंगणवाडीजवळ, ता. हवेली,
जि. पुणे ४११०४१, येथे प्रकाशित केले. या अंकात व्यक्त झालेल्या सर्वच मतांशी संपादक वा संपादक मंडळ
सहमत असतीलच असे नाही.

‘हत्ती इलो’: समाजव्यस्थेच्या अधःपतनाचे राजकीय संवेदन

- केदार काळवणे

(मराठी विभाग, शिक्षण महर्षी ज्ञानदेव मोहेकर महाविद्यालय, कळंब,
जि. उस्मानाबाद - ४१३५०७, संवाद : ७०२०६३४५०२)

भवताल अनेकविध कारणांनी मोडून पडलेला आहे. मानवाभोवतीचा अवकाश विनाशकारी घटितांनी व्यापलेला आहे. भाषा-प्रदेश आणि संस्कृतीसह वर्तमान जगण्याची प्रचंड वाताहत हा या काळाचा स्वभाव आहे. हा स्वभाव घडवण्यात नव्या राजकीय पर्यावरणाचा मोठा वाटा आहे. या पर्यावरणाने जगण्याच्या व्यापक परिघाचा संकोच करून संभ्रमित समाजव्यवस्थेला आकार दिला. मूळ जीवनस्त्रोत, जीवनधारणा व जीवनविषयक तत्त्वज्ञान बदलून टाकले. सत्तांघ उन्मादी स्वर्केद्रित लोकमानस घडवले. याचे अत्यंत चांगले संवेदन अजय कांडर यांच्या ‘हत्ती इलो’ या दीर्घकवितेतून साकार होते.

‘हत्ती इलो’ हे या दीर्घकवितेचे शीर्षक ‘हत्ती आले, हत्तीची झुंड आली किंवा आडदांड हत्तीचा कळप आला.’ असा अर्थ ध्वनित करते. त्यातून आक्रमक व हल्लेखोर हिंस्त्र प्राणी चाल करून येत असल्याचा भयसूचक निर्देश होतो. कवितेचा नेमका गाभा विशद करणारे बाळ ठाकूर यांचे सुरेख मुखपृष्ठ आहे. त्यात भव्य रानटी हत्ती आक्रमकपणे चालत येतो आहे, असे सूचित होते. तो ज्या दिशेने येतो आहे, त्याकडे भीतीने काळवंडून चिंताग्रस्त झालेला मानवीसमूह पाहतो आहे, अशा आशयाचे हे रेखाचित्र आहे. हत्तीच्या शक्तिशाली ताकदीनं भयव्याकूल झालेल्या समूहाचे समर्पक चित्रांकन या मुखपृष्ठातून होते. शीर्षकाचे रूपकत्व आणि मुखपृष्ठावरील रेखाचित्र राजकीय विध्वंसाने भयग्रस्त झालेल्या मानवीसमूहाचे वास्तव अधोरेखित करू पाहते. हेच आशयसूत्र घेऊन ही कविता सत्तेच्या अधोरीपणामुळे हताश झालेल्या मानवीसमूहाचा मागोवा घेत विकसित होते.

सत्तावन्न पृष्ठांच्या या कवितेतून समकालीन राजकारणाने निर्माण केलेला न्हासशील समाजाचा चेहरा प्रकट होतो. नव्या राजकीय संस्कृतीच्या परिणामातून राजकीय, सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनाचे कसे अधःपतन होते आहे, याचे अधोरेखन ही कविता करते. स्वातंत्र्यानंतरच्या बदलत्या राजकारणाचे चरित्र ‘ती’मधून अभिव्यक्त होते. बलदंड हत्ती येथे सत्तेचं प्रतीक म्हणून आलेला आहे. अजय कांडर यांनी हत्तीचे रूपक घेऊन सत्तेनं समाजव्यवस्थेवर केलेल्या विकारी आघाताचे चित्रण या कवितेमधून केले आहे.

६० | अक्षरपेरणी | एप्रिल - जून २०१८

तळकोकणाच्या पृष्ठभूमीवर उभी असलेली ही कविता या प्रदेशातील लोकजीवन राजकीय घावामुळे संपुष्टात येत चालल्याची वेदना प्रकट करते. विशिष्ट प्रदेशातील लोकजीवन केंद्रवर्ती ठेवून ते राजकारणामुळे नष्ट होत चालल्याची जाणीव प्रथमच या कवितेतून व्यक्त होते आहे. त्यामुळे समकालीन मराठी दीर्घकवितेत ही कविता वेगळी व स्वतःचे स्वतंत्र वळण प्रस्थापित करणारी वाटते. एका प्रदेशाला केंद्र मानून ही कविता साकार होत असली तरी 'ती' मधील अनुभव त्या प्रदेशाचा न राहता सार्वत्रिक होतो. राजकारणाने भारतीय समाजव्यवस्था उद्ध्वस्त होत असल्याचे प्रातिनिधिक चित्र तीमधून साकारते. न्यासपर्वाच्या आरंभाचे मार्मिक सूचन ती करू पाहते.

सामाजिक मूल्यविवेक आणि सांस्कृतिक विचारशीलता न्यासाच्या उंबरठ्यावर आहेत. असहिष्णुता आणि मूलतत्त्वादी विचारव्यूहाला चालना दिली जाते आहे. भूमी नि माणूस नेस्तनाबूत करण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत. त्यांच्याशी असणारी बांधिलकी संपुष्टात येत चाललेली आहे. सामूहिक सहअस्तित्वावर आधारलेला जीवनाशय व्यक्तिकेंद्रित स्वार्थाधतेमुळे हरवून बसला आहे. माणूसपणावर विश्वास ठेवून अविरत अखंड प्रवाहित होत आलेली मानवी संस्कृती विखंडिततेच्या विपरीत अवस्थेतून जाते आहे. हे राजकारणाच्या परिणामातून साकारलेले वास्तव ही कविता उजागर करते.

समाजाच्या निकोप वाढीसाठी, व्यवस्थापनासाठी असलेली राजकीय व्यवस्था प्रचंड प्रदूषित झाल्याची यथार्थ अनुभूती ही कविता शब्दांकित करते. माणसांच्या दैनंदिन जगण्यात प्रवेशित झालेल्या हस्तक्षेपवादी राजकारणाने माणसा-माणसात वैरत्व नि अविश्वासाच्या भिंती उभ्या केल्या. त्यामुळे जीवनाथ हरवून बसल्याची वेदना, तसेच सत्ता आणि राजकारणाच्या खेळात जीवनसत्त्व गमावून बसल्याचे तीव्र दुःख अजय कांडर व्यक्त करतात. वैयक्तिक व सामूहिक नेणिवेचा भाग बनलेल्या राजकारणाने मानवासमोर माणूसपण प्रस्थापित करण्याचे आव्हान उभे केल्याचा निर्देश ही कविता करते.

कोणतीही व्यवस्था ही माणसाच्या प्रगती तथा उन्नतीसाठी व माणूस म्हणून समृद्ध होण्यासाठी असते. राजकीय व्यवस्थाही याच हेतूने निर्माण झालेली आहे. परंतु सत्ता राबविणाऱ्या सत्ताध्यांना याचे भानच उरले नसल्याने समाज अधोगतीच्या संक्रमणातून जातोय. जगण्याचे मूलाधार राजकारणाने ठिसूळ झाल्याने समाज दिशाहीन मार्गक्रमण करतोय. या वास्तवाला ही कविता मुखरित करते. राजसत्तेच्या माध्यमातून समाजव्यवस्था ताब्यात घेऊन समुहावर अंकुश निर्माण करणाऱ्या सत्तापिपासूवृत्तीचा आणि सत्ताकांक्षी मनिषेतून आकाराला आलेल्या सरंजामशाही शोषण व्यवस्थेचा बहुस्तरीय शोध ही कविता घेते.

राजसत्तेच्या माध्यमातून समाजव्यवस्था ताब्यात घेऊन समुहावर अंकुश निर्माण करणाऱ्या सत्तापिपासूवृत्तीचा आणि सत्ताकांक्षी मनिषेतून आकाराला आलेल्या सरंजामशाही शोषण व्यवस्थेचा बहुस्तरीय शोध ही कविता घेते. लोकजीवनावर हुकूमत गाजवून निर्माण केलेली दहशत, तिचा समाजावर असणारा अदृश्य धाक आणि त्यातून होणारे लोकशाहीची हुकूमशाहीकडे वाटचाल याचेही चित्रण या कवितेतून येते.

भारतीय राजकारणाच्या आरंभकाळी राजकारणात सामाजिकेचा विचार केंद्रस्थानी होता. समूहांच्या मांगल्याची विकासात्मक, धोरणात्मक व रचनात्मक विचारधारा त्यात कार्यान्वित होती. आज मात्र ही विचारप्रणाली मागे पडून राजकारणी राजकीय व्यवस्थेचा मध्यवर्ती धारेत आलेत. समाजहितापेक्षा पुढ्यांच्या मतलबी कृतिकार्यक्रमांना महत्त्व प्राप्त झाले. त्यामुळे या व्यवस्थेने झुंडशाही निर्माण करणाऱ्या व्यवस्थेला जन्म दिला. समाजसेवी लोकनायक ते मस्तवाल राजकारणी ही भारतीय राजकारणाचा विरोधाभासी प्रवास ही कविता मांडू पाहते. व्यक्तिगत स्वार्थासाठी समग्र व्यवस्था उद्ध्वस्त करू पाहणाऱ्या, वेठीला धरणाऱ्या, व्यवस्थेला शरण जाणाऱ्या आणि व्यक्तिस्वातंत्र्याची कोंडी करू पाहणाऱ्या मानसिकतेचे रेखाटन ही कविता करते.

एप्रिल - जून २०१८ | अक्षरेपेणी | ६१

स्वातंत्र्यानंतरच्या प्रारंभीच्या चाळीस वर्षांत तळकोकणात चारित्र्यसंपन्न व समाजहितैषी मूल्यांची बांधिलकरी मानणाऱ्या नेत्यांनी जनसमूहांच्या विकासाचे राजकारण केले. म्हणून तिथे शांतता आणि जगण्यात नैतिकतेला महत्त्व होते. परंतु १९९०च्या आसपास हिंदुत्ववाद्यांनी तेथील जनमानस मुठीत घेतले. गांधीवादी-समाजवादी विचाराला मूठमाती देऊन धर्मांध एककल्ली राजकारणाची सुरुवात केली. या राजकारणाने विचारशील माणसाला धर्माच्या नावाने भडकावून त्यांच्या मेंदूलाच आपल्या ताब्यात घेतले. या मेंदूत धार्मिकतेचे विष पेरून बहुसंख्य समाजाला विवेकशून्य करून टाकले. त्यामुळे माणसातील सम्यक विचारशीलतेचा न्हास झाला. सांस्कृतिक परंपरेच्या सनातन प्रवृत्तीला अधिक मजबूत करण्याच्या या प्रयत्नांमुळे धर्मनिष्ठ राजकारणाने प्रभावित झालेली व सिमित विचार करणारी एक नवी पिढी निर्माण झाली. त्या पिढीभोवतीच्या दाहक वास्तवाचा अन्वयार्थ ही कविता लावू पाहते.

भारत हा व्यक्तिपूजक देश आहे. येथे माणसाला देव करण्याची धारणा समाजात खोलवर रुजलेली आहे. या माणसाला देवत्व प्राप्त करून देणाऱ्या आणि एकाधिकारशाही व असंस्कृतपणामुळे माणसाने गमावलेल्या स्वातंत्र्याचा व्यापक पट या कवितेतून साक्षात होतो. अविवेकी राजकारणाचे विष समाजात इतके भिणले की त्याने मना-मनाला सांधणाऱ्या-बांधणाऱ्या नातेसंबंधावर हल्ला केला. नाती अन् मातीपेक्षा माणसांना सत्ता व राजकारण मोठे वाटायला लागले. याचे अंतर्मुख करणारे चिंतन या कवितेतून येते.

सत्ताधुंद व्यवस्थेला बुद्धिवंतांची नेहमीच भीती वाटत असते. त्यामुळे त्यांना प्रलोभनाच्या माध्यमातून आपल्या अंकित ठेवण्याचा राजकीय डावपेच राजकारणी सतत आखत असतात. या डावपेचात ते नेहमी यशस्वी होतात असा इतिहास आणि वर्तमान आहे. अशा बुद्धिवादी समूहांनी ताब्यात घेऊन त्यांच्याद्वारे लोकमानसावर प्रस्थापित केलेले राज्य आणि त्यामुळे सर्वसामान्य जनसमूहाला आलेले

अपंगत्व तसेच त्यांच्या धोक्यात आलेल्या अस्तित्वाचा प्रश्नांकित करणारा आशय या कवितेतून शब्दांकित होतो.

माणसाच्या अस्तित्वाला सुरंग लावणाऱ्या राजकारणासोबतच जागतिकीकरणाचाही प्रारंभ या काळात झाला. 'खाउजा' धोरणाचा अंमल सोयस्कररीत्या होऊ लागला. बाजारवादी संस्कृती आणि भांडवली व्यवस्था लादल्याने सर्वहारा वर्गाचे पूर्वापार चालत आलेले शोषण अधिक वाढले. एका बाजूला सत्तेच्या अघोरी लालसेतून राजकारण्यांनी माणसांना काबूत केले; तर दुसऱ्या बाजूला जागतिकीकरणाच्या आडून विकासाच्या नावाने त्यांच्या जमिनी ताब्यात घेतल्या. कारखाने-प्रकल्पाच्या माध्यमातून होणाऱ्या भ्रामक विकासाच्या स्वप्नात त्यांना अधांतरी लटकावत ठेवले. स्वतः मात्र अमाप संपत्ती कमविली. भांडवली शोषक सत्तेचे हे विक्राळ रूप, भूमी आणि माणूस निर्वश होत असल्याचे दुःख ही कविता ध्वनित करते.

'हत्ती इलो' ही दीर्घकविता अविचारी राजकारणाने कीडत चाललेल्या समाज व्यवस्थेचं नि राजकारणाने संप्रभित केलेल्या काळाचा चिंतनगर्भ कोलाज मांडते. भय, असहायता, हतबलता, काळजी यांची कारुण्यमय जाणीव; तसेच कोकणच्या समाजजीवनाच्या स्थित्यंतराचा आणि बदलत्या राजकीय वास्तवाचा वेध घेते. कोकणचा निसर्ग, लोकजीवन, भावजीवन, लोकसंचित व भाषा यांचा समर्थपणे आविष्कार करते. राजकीय-सामाजिक-सांस्कृतिक संघर्षाचा व्यापक पट मांडते. कवितापण जपत आलेले चिंतनशील विश्लेषण आणि गद्यात्मकता ही या कवितेच्या अभिव्यक्तीची गरज बनते. कथनात्मकता, वैचारिकता व भावप्रकटनाची अचूकता हे या कवितेचे महत्त्वाचे विशेष आहेत.

दीर्घकवितेत कथात्मकतेला महत्त्वाचे स्थान असते. म्हणूनच कोणत्याही दीर्घकवितेतून कोणतीतरी कथा वा गोष्ट आकार पावत असते. काव्य रचनेच्या दीर्घ मांडणीतून कथेची घडण तयार होत असते. रचनाबंधातून प्रसृत होत नसले तरी कथेच्या

आकृतिबंधानी भारलेली कथात्मकता कथानकाच्या स्वरूपात दीर्घकवितेत अनुभवाची अपरिहार्यता म्हणून येत असते.

'हत्ती इलो' या कवितेतूनही राजकारणाने प्रभावित झालेल्या स्वातंत्र्योत्तर काळाच्या प्रवासाची न्हासशील गोष्ट साक्षात होते. हे कथानक कोकणच्या प्रदेशभूमीवर उभे राहिलेले आहेत. राजकीय व्यवस्थेच्या आसाभोवती फिरणाऱ्या लोकजीवनाचे अनेक कंगोरे या कथानकातून अभिव्यक्त होतात. 'हत्ती इलो' मधून आलेली गोष्ट प्रस्तुत ठिकाणी समजून घेणे आवश्यक ठरेल. त्यातून या कवितेतील भवताल अधिक स्पष्ट होईल.

"बालपणी 'ह' हत्तीतला शिकताना
पुस्तकातील हत्तीचे चित्र डोळ्यासमोरून जात
नव्हते

तेव्हा खूप मनापासून वाटे
आपलं आयुष्य हत्तीसारखं बलवान व्हावं
आणि हत्तीचे बळ प्राप्त झाल्यावर
किड्या-मुंग्यांनीही आपल्या खांद्यावर खेळावं
तेव्हा या विचारांच्याच स्वप्नात असताना
घरातील कुणाचा तरी पाठीवर धपाटा बसायचा
तसा लगेतल हत्तीतला 'ह' गिरवावा लागायचा
पाठीवर...

मग डोळ्यांतलं पाणी, पुस्तकातल्या हत्तीवर
टप...टप पडताना

घरातल्या त्या वडीलधाऱ्या माणसांएवढाच
राग यायचा हत्तीचाही

तेव्हा आता

'हत्ती इलो...!'

'हत्ती इलो...!!'

असा कुणाचाही आवाज आला कानी

किंवा वाचली वृत्तपत्रात अशा प्रकारची बातमी

तर काळीज धस्सू होत राहतं

ही बालपणाची आठवण जागृत होत !" (पृ. १५/
१६)

बालपणात हत्तीसारखं बलवान होऊन दुर्बलांना
बळ देण्याच्या लोकसंचितातून आलेल्या कवीच्या

आदर्श विचाराने या दीर्घकवितेतील गोष्टीची सुरुवात होते. परंतु बालमन या विचाराच्या स्वप्नात असतानाच घरातील सत्तास्थानी असलेल्या कुणाचा तरी पाठीवर धपाटा बसतो. मग घरातील सत्ता हाती असणारे वडीलधारे आणि सत्तेसारखाच बलवान असणारा हत्ती यांची अनामिक भीती वाटायला लागते. बालपणातील हा बलविरुद्ध भीतीचा खोलवर संस्कार पुढे आयुष्यभर कवीला छळत राहतो. वर्तमानात शक्तिशाली सत्ताशक्तीचे प्रतीक असलेला 'हत्ती इलो' असा आवाज कानी आला की सर्वांचाच थरकाप होतो. भीतीच्या सावटाखाली जनसमूहांचे जगणेच शुष्क होऊन जाते. या वास्तवाला स्पर्श करत न्ही कविता प्रारंभित होते.

बालपणापासून हत्ती चाल करून येत असल्याची कवीची भीतिदायक मनोवस्था आयुष्यभर होत राहिली. हत्तीच्या बारमाही दहशतीने लोक हबकून गेले. तरीही 'गजराज येती घरा; तोची दिवाळी दसरा' असा हत्तीचा महिमा लोकजीवनात अबाधित. त्याला डोळे भरून पाहण्यासाठी लोक त्याच्याभोवती पिंगा घालू लागले. त्याच्या सहवासाने प्रफुल्लित होऊ लागले. लोकांना वाटायला लागलं की हत्तीच्या रूपाने आपल्या आयुष्यात सुवर्णकाळच आला. आपल्या प्रगती आणि उन्नतीचा मसीहा तोच आहे. इतके लोक त्याच्यात विरघळून गेले की त्यांना आपल्या अवतीभोवतीच्या दुःखाबद्दल काहीच वाटेनासे झाले. एखाद्या दुःखाच्या प्रसंगात डुबून जाणारी, एकमेकांच्या दुःखाची वाटेकरी होणारी माणसे माणूसपणच विसरून गेली. त्यांच्या मनातला माणूस हद्दपार झाला. हत्तीच्या कानमंत्राने लोक सुखाच्या वेळी रडू अन् दुःखावेळी हसू लागले. सत्य सांगणारा माणूस त्यांना खोटा वाटायला लागला. विचारशीलता संपल्याने त्यांचा भूमी नि जगातल्या सर्वच निष्ठेवरचा विश्वास उडाला.

सत्तेमुळे हत्तीला संरक्षण लाभल्याने त्याचा उन्मादीपणा वाढला. तो डोळ्यात कुरपणे आसुरी आनंद साठवत परंपरेचं संचित उद्ध्वस्त करू लागला. त्यावेळी पूर्वीच्या तत्त्वनिष्ठ बुद्धिनिष्ठ समाजसेवी राजकारण्यांच्या लोकहितैषी प्रतिमेची आठवण येऊ

लागते. त्यांचा लोककल्याणानी विचार आणि समाजनिष्ठा आदर्शवत होती. 'हे विश्वची माझे घर' ही धारणा, समाजाप्रती असणारी निःस्वार्थी एकनिष्ठा आणि 'विचारची लढाई विचाराने लढा' हा विचार वैभवशाली सत्तेच्या वाटचालीची पावती होती. तो सत्तेच्या विकेंद्रीकरणाचा वस्तुपाठ होता. दुश्मनाच्याही दारापर्यंत विकासासंग वाहत जायला हवी असे पुढ्यांचे विकासाभिमुख धोरण होते. दिलेली आश्वासने पाळण्याची वचनबद्धता होती. परंतु हे जाणते नेतृत्व क्रमाक्रमाने संपत गेले. जाणत्यांच्या पाठीराख्यांनीच प्रलोभनांना बळी पडून हत्तीच्या कळपात प्रवेश केला. त्यामुळे जाणते पुढारपण आपोआप संपत गेले. या जाणत्यांच्या पाठीराख्यांना हत्तीने अनेक भूलथापा देऊन वश केले, आपल्या काबूत घेऊन विध्वंसक मनोरथ पूर्ण केले. पाठीराख्यांचे रूपांतर हत्तीच्या समर्थकांत झाले. या समर्थकांना हत्तीच्या रूपात देवच भेटल्याची जाणीव झाली. मग ते आपल्या आयुष्याचा सारा भार त्याच्यावर टाकून त्याच्यासोबत दिवसरात्र फिरू लागले.

'हत्ती त्यांचा बाप
हत्ती त्यांची आई
हत्ती देवो भव
हत्तीच सृष्टीकर्ता

अशी भावना जपत राहतात मनोमन ते."
(पृ. ३१)

लोकांना अन्य कशाहीपेक्षा देवाइतकेच आपण महान वाटायला लागलो आहोत, हे हत्तीच्या लक्षात आल्याने त्याने लोकांच्या धार्मिक भावनांना हात घालायला सुरुवात केली. देवा-धर्माच्या मार्गावरूनच राजसत्तेचा रस्ता अधिक सुलभ होत जाईल याची जाणीव हत्तीला झाल्याने त्याने धर्मपीठाच्या धर्मगुरूंना जवळ केले. हत्ती एकेकाळी जाणत्यांचे पाठीराखे असल्याने त्यांनी बाबा बापूंच्या सत्संग आणि धर्मपीठाच्या जगद्गुरू विरोधात चळवळी केल्या होत्या. श्रमिक-कष्टकऱ्यांच्या प्रश्नांसाठी संघर्ष केला होता. 'खळं त्याचा दाणा' ही भूमिका आणि 'खरा तो एकची धर्म, जगाला प्रेम अर्पावे' हे त्याचे आचार होते.

उजेडाच्या सोबतीने आयुष्य प्रकाशमान करण्याचा ध्यास होता. परंतु आज मात्र राजगादीवर बसण्यासाठी हत्तीने वर्षानुवर्ष स्वार्थाचा स्पर्श न झालेल्या अनुयायांना देव, धर्म, जात यांच्या नावाने खोटं बोलून त्यांना समाज चळवळीकडून राजसत्तेकडे नेत स्वतःची राजवाट प्रशस्त केली. लोक आपल्या मागे फिरताहेत, आपण त्यांचा रोजीरोटीचा प्रश्न सोडवतो, लोकांनाही ते पटतंय याची खात्री पटल्यावर हत्तीला मनोमन वाटायला लागलंय की मी ईश्वरापेक्षा श्रेष्ठ!

श्रेष्ठ असल्याचा साक्षात्कार झाल्यावर आपल्यापेक्षा कोणी मोठं होऊ नये यासाठी त्याने आपल्या विश्वासू समर्थकांचं रिंगण तयार केलं. समर्थकांवरही बारकाईने लक्ष ठेवण्यासाठी अतिविश्वासू समर्थकांची फळी निर्माण केली. त्यांची एकजूट होऊन आपल्या विरोधात जाऊ नये म्हणून त्यांना आपापसात संघर्षरत ठेवलं. त्यांच्या निष्ठा कायम आपल्या पायाशी लीन राहतील अशी व्यवस्था निर्माण केली. सत्ता बळकट राहण्यासाठी कार्यकर्त्यांचे भक्कम जोळे तयार केले; शिवाय आप्तेष्टांनाही जवळ केले. कुटुंबातील भांडणे मिटवून त्यांनाही आपल्या पंखाखाली घेतले.

"सत्तेच्या मार्गावर जाताना

आधी दुश्मनाला आपला मित्र करावयाचा असतो-
हे मत आपल्या अतिविश्वासू समर्थकांना सांगून
हत्तीने मग आप्तेष्टानंतर

आपल्या प्रदेशातील

सर्वच स्तरात आगेकुच करायला सुरुवात केली
हत्ती म्हणायचा,

कुठल्याही विचारांच्या पुण्यभूमीत

सत्ता काबीज करायची असेल तर

विचारांनीच विचारवंतांचा विश्वास संपादन करत
मांडत राहायचा पैशाचा खेळ." (पृ. ५४/५५)

पैशाच्या बळावर मतांसह लोकशाहीचा चौथा खांबही विकत घेतला. धनशक्तीच्या आधारे सत्तेचा डाव जिंकत तो त्या अख्या प्रदेशाचा सरदार बनला. हे सरदारपद कायम टिकून राहण्यासाठी त्याला माणसांचा कळप जवळचा वाटायला लागला. म्हणून

त्यात त्याने स्वतःची पिलावळ सोडून त्याच्या करवी कळपांचा 'जमाव व्हावा, पण समूह होऊ नये' याची काळजी घेतली. जाती-धर्मात दहशत माजवून लोकशाही पायदळी तुडविली. विरोध करणाऱ्यांना कायमचे संपवले. माणसं घडलेल्या गोष्टीवर विचार करतात हे लक्षात आल्यावर त्याने त्यांच्या मेंदूवर आघात करून त्यांची विचारशीलता नष्ट करून टाकली. बधीर झालेली माणसं हत्तीला त्या भूमीचा भगवंत समजू लागले. त्याची महाआरती नि उत्सवं साजरा करू लागले.

आता हत्ती माणसांना बोलूही देत नाही. प्रत्येकाच्या मनातील संवादाकडे कान लावून बसतो. त्याची जरब एवढी की तो ज्या गावात जातो तिथे आचारसंहिता सुरू होते. त्याच्या धाकाने माणसं दबून गेली. त्याची कीर्ती इतकी वाढते की तो ज्या गावात जातो तो गावाच इतिहास बनतो. त्याच्या एकूण व्यक्तिमत्त्वाला दंतकथेचे स्वरूप प्राप्त होते. जिवंतपणीच आपण इतिहास झाल्याच्या जाणिवेने त्याची महत्त्वाकांक्षा वाढते. विचारांचा भूप्रदेश पायदळी तुडवून तो त्या प्रदेशातील प्रत्येक भागावर वर्चस्व निर्माण करू लागतो.

विचारशील माणसं संघटित होऊ नये म्हणून तो त्यांना सत्तेत सामावून घेऊ लागतो. आपले विचार त्यांच्यावर लादून तसे वर्तन करायला त्यांना भाग पाडतो. त्यांनाच स्वतःचा उदात्त इतिहास लिहायला लावतो. हत्ती इतिहासात नोंदवला गेल्यामुळे सामान्य लोकांच्या अपेक्षा वाढतात. त्यांच्या मनात आपल्या आयुष्यात नवी पहाट उगवेल असा भाबडा आशावाद निर्माण होतो. म्हणून लोक हत्तीच्या पायावर लोटगंग घालायला लागतात. त्यामुळे हत्तीला आपण सर्वशक्तिशाली असल्याचा भास होतो. या भासातून अहंकार जन्म घेतो. मग तो प्रत्येक प्रदेशाची सत्ता

काबीज करू लागतो. सत्ताविस्तारात अडथळा निर्माण करणारे तथा विरोध करणारे त्याच्या दहशतीपुढे पंगू होतात, संपतात. दिसेल ती 'गोष्ट मिळवण्याच्या' हव्यासातून प्रत्येक गावावर त्याचे साम्राज्य पसरू लागते. त्यामुळे लोक बंदिस्त व भूमिहीन होऊन तडफडू लागली. बेघर झाली. या हुकूमशाहीमुळे विचारवंत कधी बहिरे, मुके तर कधी आंधळे झाले. लेखकांची लेखणी बंद झाली. चित्रकार चित्रातून हत्तीचे उदात्तीकरण करू लागला. गायकाला गळा उरला नाही. हत्तीच्या आगमनाने हजारो वर्षांचं लोकसंचित तर नष्ट झालंच; परंतु तो प्रदेशच प्रदूषित झाला. तो ज्या भूमीला स्पर्श करतोय ती भूमीच नापीक होऊ लागली.

आता
भूमी निर्वंश झाल्याचे दुःख मनात असतानाच
हत्तीने माणसांनाच निर्वंश करायला प्रारंभ केला
हत्तीच्या गर्जनेने
ओल्या बाळंतिणीचाही पान्हा सुकू लागला
उदरातील गर्भ गुदमरू लागला
आता माणसं
मंदबुद्धी झाल्याची खात्री पटल्यावर
हत्ती एवढा बोकाळला
एवढा बोकाळला
की, त्याने आधी माणसांना गृहीत धरले होतेच
आता माणसंही त्याला गृहीत धरू लागली
हत्ती आणि माणसांचा असा खेळ
हल्ली रोज नव्याने खेळला जातोय सर्वत्र!

□□□

संदर्भ : हत्ती इलो, अजय कांडर, शब्द पब्लिकेशन,
मुंबई, पहिली आवृत्ती, १८ जुलै २०१२, मूल्य :
१०० रु.

अभिनंदन...

काव्याग्रहचा पहिला पुरस्कार (रोख एकतीस हजार रु.) संतोष पवार यांच्या 'बहादूर थापा आणि इतर कविता' या कवितासंग्रहास जाहिर झाल्याबद्दल अक्षरपेरणी परिवाराकडून अभिनंदन...!!

एप्रिल - जून २०१८ | अक्षरपेरणी | ६५